

MƏŞDİ İSMAYILOV

Heydər Əliyev Fondu

Türkiyə nümayəndəliyi

Politoloq

E-mail: mismayilov@gmail.com

LEV QUMILYOVUN ETNOGENEZ NƏZƏRİYYƏSİNDƏ TÜRK TARİXİNƏ BAXIŞ

Açar sözlər: avrasiyaçılıq, türk etnosu, etnogenez**Key words:** eurasianism, turkish ethnos, ethnogenesis**Ключевые слова:** евразийство, турецкий этнос, этногенез**Giriş**

Avrasiyanın qədim tarixi məşhur tarixçi və etnoqraf Lev Qumilyovun araşdırmalarında önəmli yer tutmaqdadır. Çindən Avropaya qədər olan geniş ərazilərdə tarixən köçəri tayfalar məskunlaşmışdır. Böyük bir tarixi qüvvə olan türk etnosunun formalaşması və həyatı əsasən bu coğrafiya ilə əlaqədar olmuşdur. Bu baxımdan Qumilyovun tarixi tədqiqatlarında türklərin mənşəyi, dövlət sistemləri və mədəniyyətləri haqqında zəngin biliklər mövcuddur. Burada iki mühim cəhət maraqlıdır ki, bu yazıda da əsasən bu cəhətlər araşdırılacaqdır. Birincisi, Qumilyov, türk tarixinə avrasiyaçılıq məktəbinin dünyagörüşü prizmasından yanaşmışdır. Bu səbəbdəndir ki, Qumilyov, Avrasiyadakı etnogenez prosesində tarixən təşəkkül tapan rus-türk sintezindən bəhs etməkdədir. Digər məqam isə Qumilyovun tarixə özünün işləyib hazırladığı etnogenez nəzəriyyəsi əsasında yanaşmasıdır. Ona görə də Qumilyov türk tarixini sadəcə tarixi mənbələrə əsaslanaraq xronoloji qaydada izah etməməkdə, öz elmi-fəlsəfi müddəaları əsasında ona yeni bir məna verməkdədir.

Avrasiyada etnogenez prosesi

Qumilyova görə bugünə qədər Avrasiya coğrafiyasında etnogenez prosesinin dörd böyük dalğası yaşanmışdır. Bu etnogenez dalğalarından ilk üçü, Avrasiyada köçəri həyat tərzinə malik olan xalqları ilə əlaqədar olmuşdur. Sonuncu, yəni dördüncü etnogenez canlanması isə velikorus (bugünkü rus) etnosunun yaranması prosesidir.

Qumilyovun tarixə dair nəzəri baxışlarına görə etnogenez prosesində hər bir etnik canlanma eyni zamanda tarixi inkişafda yeni mərhələnin başladığından xəbər verməkdədir. Qeyd olunduğu kimi Qumilyov, böyük Avrasiya çöllərində köçəri həyat təzi keçirən etnoslara aid olan üç etnogenez dalğasından bəhs etməkdədir ki, bunlar türk xalqının mənşəyi, formalaşması və tarixi aqibəti məsələlərinə işıq tutmaqdadır.

Qumilyova görə Avrasiyadakı birinci etnogenez prosesi tarixən çox qədim dövrlərdə baş verdiyindən indi bu haqda çox az məlumata maliklik. O, belə bir qənaətdədir ki, birinci etnogenez prosesi e.ə. X-IX əsrlərdə ortaya çıxmışdır. Skif tayfa birləşmələri və qədim Çin bu prosesin nəticəsi kimi tarix səhnəsində yer almışlardır.

Avrasiyadakı ikinci etnogenez canlanması e.ə. III əsrdə gerçəkləşmişdir ki, bunun da nəticəsində üç yeni böyük etnos formalaşmışdır. Buraya qərbdə sarmatlar, Yınşan dağlarında hunlar və bugünkü Monqolustanın cənubunda vu-huan və siyenpi etnosları daxildir. Nəhayət Avrasiya köçərilərinin üçüncü böyük etnogenez dalğası XII əsrdə yüksəlişə keçən və Qumilyova görə hələ də öz təsirini (ətalətini) davam etdirən monqol elementinin yaratdığı etnogenez prosesidir. (5, s. 25)

Qumilyova görə türklərin qədim əcdadları, Avrasiya etnogenez prosesinin ikinci mərhələsinin məhsulu olan hunlardır. Qumilyov bir etnos kimi türklərin formalaşmasında iki mühüm amil müəyyən etməkdədir. Birincisi, bildiyimiz kimi Qumilyovun etnogenez nəzəriyyəsində, etnosun ən vacib amili kimi müəyyən etdiyi davranış stereotipləridir. Bu mənada türk etnosunun əsas və müəyyən edici davranış stereotipi əcdadları olan hunların xarakterik xüsusiyyəti olan köçəri həyat təzi və bu həyat tərzinin formalaşdırdığı mədəniyyətidir. Türk etnosunun yaranmasındakı digər vacib məsələ türklərin

Tarix və onun problemləri, № 1 2012

bir etnos kimi formalaşdıqları andan etibarən Çinə qarşı apardıqları mübarizə olmuşdur. Qumilyova görə bu mübarizənin səbəbi türklərin savaşı etnos olmaları yox, Çin mədəniyyətinin demək olar ki, bütün Orta Asiya xalqları (etnosları) tərəfindən qəbul ediləməz mahiyyəti olmuşdur. Çünki Çinin oturaq həyat tərzinə uyğun olan mədəniyyəti köçəri etnoslar tərəfindən qəbul olunmazdı. Həm də türklərin (hunların) özünəməxsus dünyagörüşləri və mədəni sistemləri olduğundan Çin mədəniyyətinin təsirinə qarşı müqavimət göstərə bilmişlərdi. (5, s. 9-10)

Qumilyova görə türklərin Çin mədəniyyətinə qarşı müqavimət göstərməkdə nailiyyət əldə etmələri eyni zamanda bəşəri tarix baxımından da mühim bir məsələ olmuşdur. Bu haqda Qumilyov yazmaqdadır; “Əgər e.ə. II – III əsrlərdə Xan sülaləsinin (Çin) təcavüzkarlığı qərbə doğru genişləyə bilməmişsə, bunun üçün insanlıq hunların fəvqəladə səylərinə borcludur”. (5, s. 29)

Tarixin uzun bir dönəmində Hunların Çinə qarşı apardıqları mübarizələr bu etnosun sonrakı taleyində həlledici məqam olmuşdur. Belə ki, uzun və ağır müharibələr nəticəsində hunlar yorulmuşlar və buna görə də siyenpilərə (monqolların qədim əcdadları) məğlub olmuşlardır. (5, s. 29)

Beləliklə hun etnosunun etnogenezində iki əsas mərhələ ortaya çıxmaqdadır. Birincisi, çinlilər, siyenpilər, tinq-linqlərdən ibarət etnik ittifaqa qarşı 93-cü ildə hunlar apardıqları mübarizədə məğlubiyyətə düçar olmuşlardır.

İkincisi isə siyenpi sərkərdəsi Tan-şi-huanın hunları təxminən 150-ci ildə məğlub etməsi nəticəsində hunlar Volganın (İdil) aşağılarına doğru köçməyə məcbur olmuşlardır. (5, s. 37) Beləliklə, Qumilyova görə hunlar e.ə. IX-VII əsrlərdən eramızın I əsrinin sonlarına qədər Avrasiya çöllərində köçəri etnoslarının müstəqillik və bütünlüklərini qoruya bilmişlərdir. Ancaq bu tarixdən etibarən isə hun etnogenezində qırılma baş vermiş və etnogenez prosesində yeni bir mərhələ başlanmışdır. Etnogenezin yeni mərhələsində türk dilli xalqlar qərbə doğru hərəkət edərək Türkünstan bölgəsinə yerləşmiş və burada hind-iran dilli etnosları özünə birləşdirmişdir. Başlayan bu köç dalğası daha sonraları da davam edərək hunların Avropanın içərilərinə qədər yayılması ilə nəticələnmişdir.

Tarixçilər arasında mövcud olan ortaqlıq bir görüşə görə tarixdəki bütün böyük sivilizasiyalar oturaq həyat təzi və şəhər mədəniyyətlərindən törəmişdir. Mesopotomiyanın qədim Şumer və Babil mədəniyyətləri, Nil, Hind, Qanq və Sarı Çay (Yantzsı) ətrafında təşəkkül tapan Misir, Hind və Çin mədəniyyətləri, habelə Aralıq dənizi ətrafındakı və qədim İranda şəhər dövlətlərinin hamısı oturaq həyat tərzinə məxsus xalqlar tərəfindən yaradılmış və müəyyən dövrlərdə də köçərilərin istilalarına qarşı özlərini qorumaq məcburiyyətində qalmışlardır. Bu mənada tarixçi Çayland müasir dövrdə artıq Asiyanın bütün köçərilərinin oturaq həyat tərzinə keçməsinə baxmayaraq, orta əsrlərə dünyada bütün oturaq mədəniyyətlərin köçərilərə qarşı böyük qorxu içərisində yaşadıklarına yazmaqdadır. (4, s. 3) Ona görə də tədricən Avropa tarixi qaynaqlarında hunlara (tarixi davamlılıq içərisində daha sonra türklərə qarşı) yönəlik neqatif bir düşüncə formalaşmışdır. Qumilyov hunlara qarşı bu tərz avropamərkəzci düşüncələrə qarşı çıxmışdır. Bu haqda Qumilyovun yazdıqları olduqca maraqlıdır; “Niyə Avropada hunlar haqqında mənfi qənaət hakimdir, onlara “vəhşilər” deyilməkdədir? Əslində hunların Avropadakı müasirləri heç də onlardan daha az barbar deyillərdi. Qərbdə hunlar haqqında ilk məlumatı verən “Əsgər və Yunanlı”nın müəllifi Ammiannus Marcellinus səhv bilgiler verməkdəydi və qərəzliydi.” (5, s. 32; 3, 9-11; 7, s. 9-14) “Hunların Çin, İran və yaxud da Yunan-Roma mədəniyyətlərindən hər hansı birini qəbul etməmələri onların qabiliyyətsiz olduqlarını göstərməz, sadəcə olaraq skifləri daha çox bəyənməkdəydilər.” (5, s. 35; 2, s. 23-28)

Türk etnosunun etnogenez prosesində digər bir yüksəliş dalğası VI əsrin ortalarında başlamışdır. Bu yeni passiyonar canlanmanın əsas nəticəsi, Liao-ho adlanan ərazidən Don çayına qədər uzanan torpaqlarda bütün köçəri tayfaların Türk Xaqanlığının bayrağı altında birləşməsidir. Məşhur Orxon-Yenisey abidələri də bu dövrün məhsuludur. Qumilyova görə Türk xaqanlığı, ərazi ölçülərinə görə Hun dövlətindən də böyük olmuşdur. Burada əsas məqam, qıpçaqlar (polovetslər), kanqarlar (peçeneqlər), qarluqlar, qırğızlar, türkmənlər (parfların varisləri) və monqol dilli qitanlar kimi bir çox köçəri etnosun birləşdiricisi olan Xaqanlığın hakim etnosunun mədəniyyətini mənimsəmiş olması və hatda bunu Xaqanlığın 745-ci ildə tarix səhnəsindən silinməsindən sonra da mühafizə etməsidir. (5, s.

Tarix və onun problemləri, № 1 2012

79)

Türk etnosunun mənşəyi

Etnik tarixçilik üzrə tanınmış mütəxəssislərdən Antoni Smitin etnometodologiya nəzəriyyəsinə əsasən etnik mənsubiyyət və etnik yaddaşda əsas müəyyən edici elementlər mədəniyyət faktorlarıdır və bu özünü etno-simvolye təsəvvürdə görsənməkdədir. əgər etno-simvolye metodologiyadan istifadə edərsək, o zaman türk etnosunun müəyyən edicisi olan bir çox elementin bu dövrdə (Türk xaqanlığı dönməində) yarandığını ifadə etmək mümkündür. Məsələn, etnik tarixçilikdə tez-tez istifadə olunan və etnosun əsas müəyyən edici faktorlarından biri olan etnik simvolun, orta qədlərə aid əfsanələrin, etnos üzvlərinin paylaşıqları etnik yaddaş və ənənələrin və habelə tarixi bir "vətən", "yurd" anlayışlarının formalaşmasının bu dövrlə əlaqədar olduğunu görürük. Smitin bəhsetdiyi etnosu aid bu cür əlamətlər arasında bəlkə də ən önəmli kollektiv bir ad olaraq "Türk" termininin etnik icmanın adı kimi formalaşmasıdır. Smitə görə kollektiv isimlər etnik icmalar üçün mühüm bir funksiya daşımaqdadır. Çünki etnik icmaya məxsus bir işarə və simvol kimi icma üzvlərini digər icmalardan fərqləndirmə və öz mənsubiyyətlərini formalaşdırmağa imkan verir. (1, s.48) Smitin nəzəri müddəalarına uyğun olaraq biz Qumilyovun türk etnosu haqqındakı fikirlərinə nəzər yetirərkən görürük ki, "Türk" adı həm etnosun kollektiv adı və həm də dövlət adı kimi qəbul edilmişdir. Bu mənada Qumilyov, türklərin mənşəyi ilə bağlı olaraq aşağıdakı sətirləri qələmə almışdır; "Mərkəzi Asiyanın qərb bölgələrində türk dilli xalqlar e.ə. III əsrdən başlayaraq hələ çox qədim dövrlərdən bilinməkdəydilər; ancaq "Türk" termini həmin zamanlarda hələ bilinməməkdədir. Miladdan əvvəl III əsrdə bu etnoslar "hyunq-nu" (hun) kimi bilinmişlərdir; onlara daha sonraları IV – V əsrlərdə isə "kao-kui" və ya "t'ie-le" deyilmişdir; ...özünü türk kimi adlandıran xalq isə (Çin dilində "tu-kiu") VI əsrin əvvəllərində Monqolustan Altaylarında formalaşmışdır. Həm də bu ad bütün türk dilli qəbilələrə deyil, Orta Asiyada hakimiyyəti əlinə keçirən kiçik bir xalqa aid edilmişdir. Bütünə kimi bu xalqın təşəkkül tapması hələ də qənaətbəxş dərəcədə araşdırılmamışdır. XIX əsrdə "tu-kiu" etnosunun etnik mənsubiyyəti məsələsinə iki fərqli baxış gətirilmişdir. Fransız tədqiqatçıları bu etnosu türk, rus sinoloqu N. Biçurin isə onları monqol hesab etmişdir. N.M. Yadrinçevin Orxon kitabələrini kəşf etməsi güya "tu-kiu"ların türk olmasını qəti olaraq sübut etmişdir. Biz isə bu bu həqiqəti şərtsiz və qəti olaraq qəbul edə bilmərik.(5, s.99)

P. Peliyot və A. N. Konanov kimi tədqiqatçılar etimoloji cəhətdən "türk" sözünün "güclü, sərt" mənaları daşdığını ifadə etmişlərdir. Onların fikrincə, VI əsrdə "türk" sözü siyasi bir termindən etnik mənsubiyyət bildirən bir ismin yaranmasıdır. Konanovun ehtimalına görə "türk" sözü, "müxtəlif irq və etnik köklərə sahib olan çaxsaylı qəbiləyi birləşdirən" və çox böyük bir coğrafiyayı əhatə edən icmanın adıdır. Konanovun bu qənaəti Peliyotun da fikirləri ilə dəstəklənməkdədir. Belə ki, Peliyot, III əsrdə monqol dilli qəbilələrin Kan-su adlanan bölgədə "tu-kiu" ittifaqında iştirak etdikləri üçün monqol dilindəki cəm şəkilçisinin siyasi terminə əlavə olunduğunu ifadə etməkdədir. (5, s.101) Prinsipcə bu görüşlərlə razılaşan Qumilyov, öz mövqeyini isə belə ifadə etməkdədir; "VI əsrdə türklər (daha doğrusu türküt), Ordos çöllərindən siyenpi əcdadlarının döyüşkən ənənələrini davam etdirən monqol dilli Açına ordası ilə dəmirçilik sənətinin inkişafı nəticəsində silah istehsalında mütəxəssisləşmiş türk dilli əhalinin tək bir dövlətdə birləşməsi nəticəsində yaranmış mürəkkəb struktura malik olan bir xalqdır." (5, s.102)

Türk etnosunun aqibəti

Qumilyov türk xalqlarının etnik tarixi aqibətləri ilə əlaqədar üç mühüm tarixi dövrə nəzər yetirməkdədir. İlki, 604-cü ildə başlayan tarixi hadisələrin nəticəsində 745-ci ildə Türk xaqanlığının bir dövlət kimi tarix səhnəsindən silinməsi ilə yekunlaşmışdır. Qumilyova görə bu mərhələdə dövlətlərini və müstəqilliklərini itirən türklər, bir millət (xalq, etnos) kimi məhvə məhkum olmuşlardır. Ona görə bu dövrdə məhv olub getməyən isə "türk" adı olmuşdur. Məhz bir termin kimi "türk"ün mövcudluğunu davam etdirməsini Qumilyov ikinci mərhələ kimi görməkdədir. Onun bu haqda yazdıqları bizə önəmli nəticələr çıxarmaya imkan verməkdədir. Qumilyova görə "Türk" adı yox olmamaqla bərabər Asiyanın yarısına qədər yayıldı. Ərəblər, Soğdiyana bölgəsinin şimalında yaşayan

Tarix və onun problemləri, № 1 2012

bütün köçərilər üçün işlədilən qəhrəmanlıq və alicənablığın simvolu olmuş o adın əsl sahiblərinin Yerüzündən silinməsindən sonra bu adlandırmayı qəbul edən hər kəsi türk olaraq xarakterizə etmişlərdir.” (5, s.15)

Daha sonra türk adı yenə başqa bir formada, yəni bir dil ailəsini təmsil etmişdir.(5, s.15) Qumilyov bunu türk etnosunun tarixi dinamikasında üçüncü mərhələ olaraq görməkdədir. Bu mərhələdən etibarən “türk” adı linqvistik mahiyyət daşıyır.

Rus – Türk sintezi

Qumilyov, VIII-X əsrlərdə Avrasiya steplərinə yayılmış türk dilli tayfaların Qara dənizin şimal sahillərində qarşılaşdıqları slavyan-varyaqlarla simbiotik münasibət yaratdıqlarını yazmaqdadır. Bu dövrə qədər slavyanların ataları olan lugilər və venedalar qısa müddət ərzində Baltika dənizinə qədər uzanan əraziləri ələ keçirib sonrakı əsrdə Balkan yarımadasına yayılaraq rosomon (Skandinaviya mənşəli varyaqlar) qəbilələri ilə qarşılaşdıqları Dneprə qədər gəlmişlərdir. Daha sonrakı prosesdə şərq slavyanları və rosomonlar qədim rus etnosunu formalaşdırmışlardır. (5, s.206) Slavyan tayfaları ilə təmas xəttində yer alan qıpçaqlar, XI əsrdə könüllü olaraq İslam dinini qəbul etmiş və səlcuqlularla dost olmuşlardır. Bunun da nəticəsində İslam dünyası ilə münasibətləri korlanan qıpçaqlar, özlərinə Bizans və slavyanlar arasında müttəfiq tapmaq məcburiyyətində qalmışdılar. XIII əsrin ortalarına qədər polovetslər (qıpçaqlar) bir tərəfdən şərqdən səlcuqluların hücumlarının qarşısını almışlar, digər tərəfdən isə Macar və polşalılarla olan müharibələrdə Ruslara dəstək vermişlərdir. (5, s.289)

Göründüyü kimi Qumilyov, Rus tarixi ilə bağlı ənənəvi “meydan oxuma” nəzəriyyəsinə qarşı çıxmışdır. Bu nəzəriyyə Kiyev knyazlığının yaranmasını və yüksəlməsini cənubdakı çöllərdən gələn köçəri tayfaların yaratdığı təhlükə ilə əlaqələndirməkdədir.(5, s.279) Qumilyova görə tarixi həqiqət isə başqa cürə olmuşdur. “Vladimir Monomax qıpçaqların yardımıyla hakimiyyətini saxlamışdı. Çünki, Monomax həm köçəriləri rus torpaqlarına dəvət etmiş və onların sayəsində müstəqilliyini qorumuş, həm də digər rus knyazları ilə mübarizəsində qıpçaqların dəstəklərindən istifadə etmək üçün qıpçaqlarla sülh sazişi əldə etmişdi. (5, s.282)

Qumilyov etnogenezis nəzəriyyəsində fərqli etnosların bir-birləri ilə təmas etdikləri yerlərdə tarixən fərqli münasibət formalarının yarandığından bəhs etməkdədir. Belə etnik təmasın ən qorxunc şəkli kimeraların yaranmasıdır ki, nəticədə burada təmas quran hər iki etnos da özünəməxsusluğunu itirməkdə və bu təmas nəticəsində yaranan yeni etnos da tarix səhnəsində müstəqil bir etnos kimi davamlılığını uzun müddət davam etdirə bilməməkdədir. Etnik təmasın ən müsbət formasını isə Qumilyov simbiyoz adlandırmışdır. Bu mənada Qumilyov, həm köçərilərin həm də slavyanların özlərinə aid ekoloji nişlərə sahib olduqlarından bu etnoslar arasındakı təmaslarda kimeraların yaranmadığını, əksinə Avrasiya tarixinin sonrakı inkişafında mühüm rol oynayacaq növbəti simbiyotik münasibətin təşəkkül tapdığını ifadə etməkdədir. (5, s.289)

Daha sonrakı dövrlərdə, yəni Qızıl Orda dövlətinin tənəzzülündən sonra Qumilyova görə rus-tatar simbiyozu əsasında Çingizxanın (monqolların) ənənələrini yaşadan Böyük Moskva Knyazlığı meydana gəlmişdir. Qumilyovun düşüncəsinə görə monqol-tatar ənənələri ilə bərabər mədəni bir güc faktoru kimi şərq xristiyanlığının qəbul edilməsini də qeyd etmək lazımdır. Çünki Bizans dövlətindən qəbul olunan xristiyanlıq, “Rusiyaya müstəqillik və şöhrət qazandırmışdır” (5, s.293).

Nəticə

Qumilyov türklüyə baxışında bu adı tək bir etnik icmaya deyil, etnik icmalar kompleksinə şamil etməkdədir. Qumilyov belə hesab etməkdədir ki, “türk” etnonimi ilk olaraq siyasi bir termin kimi “güclü, sərt” mənasında yaranmışdır və daha sonralar müəyyən bir ərazidə məskunlaşmaqda olan müxtəlif etnosların ortaqlıq bir adı kimi işlədilmişdir. Digər tərəfdən “türk” terminin mənşəyi ilə əlaqədar fikirlərində “monqol” elementlərə də işarə etməkdədir. Hətta Türk xaqanlığının hakim qəbiləsi olan Açına sülaləsi nümayəndələrinin monqol etnik mənsubiyyətinə mənsub olub daha sonraları türkləşmiş monqollar olma ehtimalı üzərində dayanmaqdadır. Bu barədə Qumilyov yazmaqdadır; “VI əsrin ortasına doğru Açına qəbiləsi üzvlərinin və onların yol yoldaşlarının tamamilə

Tarix və onun problemləri, № 1 2012

türkləşdiklərini, ancaq monqol dilinə məxsus izlərin sadəcə onların adlarında qaldığını ehtimal edə bilirik". (5, s.102)

Digər tərəfdən Qumilyovun yuxarıdakı fikirlərindən də göründüyü kimi ərəblərin şimaldakı köçəri tayfaları türk olaraq adlandırılmaları (Qumilyovun türk etnosunun inkişafında qeyd etdiyi ikinci mərhələ) və türk dili vasitəsilə gerçəkləşən etnik formalaşmada (Qumilyovun qeyd etdiyi üçüncü mərhələ) onun nəzəri müddəalarına əsaslanaraq qəbul edə biləcəyimiz etnosun əsas determinantının (müəyyən edici əsas faktorun) birincisində kollektiv bir ad, ikincisində isə dil olduğu görülməkdədir. Halbuki, Qumilyov etnogenez nəzəriyyəsində etnosun əsas müəyyən edicisinin davranış stereotipləri olduğunu bildirməkdədir. Qumilyova görə din və dil kimi faktorlar bəzən müəyyən edici olsalar da əsasən aldadıcıdırlar.

Belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, Qumilyovun buradakı fikirləri etnosun etnogenez prosesini deyil, etnik mənsubiyyətlə eyniləşən bir terminin fərqli mənalar daşıyan təkamülünü ifadə edir. Əslində bu vəziyyət etnik və milliyyətçiliklə bağlı mövzularda yadırgalanmamalıdır. Mədəni faktorlar etnik mövzularda həmişə müəyyən edici xüsusiyyətə sahib olmuşdur. Bu mənada Antoni Smitin də ifadə etdiyi kimi bir millətin yaradılması (yaranması) prosesində ən önəmli faktor etnik davamlılıqda mədəni faktorların mütəmadiyən etnik qrupun üzvləri tərəfindən yenidən istehsalıdır.

Digər tərəfdən əgər türklər 745-ci ildə Böyük Çöldə yer üzündən silinib getmiş bir etnik qrup olsalardı Qara dənizin şimal çöllərində slavyan tayfaları ilə simbiotik münasibət qura bilməzlər. Əgər türklərin şərqdə Çin tərəfindən məğlubiyyətə düşər edildiklərini, qərbdə isə slavyanlarla birləşdiklərini ehtimal etsək belə, bu vəziyyət türk etnosunun tamamilə tarix səhnəsindən silinməsinə dair qane edici sübut ola bilməz. Hər şeydən əvvəl Avrasiya çöllərində yenə də sadəcə köçəri etnoslar yaşamaya davam etmişlərdir. İkincisi isə Qumilyovun da göstərdiyi kimi Çinə qarşı məğlubiyyətdən sonra Böyük Xaqanlığın etnik mirası üzərində Uyğur xaqanlığı formalaşmağa başlamışdır.

Digər bir məqam da ondan ibarətdir ki, həmin dövrdə qədim latın dilinin nümunəsindən fərqli olaraq türk dili *lingua franca* funksiyası daşımadığından, Qumilyovun ifadə elədiyi kimi məhv olmuş bir etnik topluluğun dilinin digər etnik icmalar tərəfindən qəbul olunması o qədər də inandırıcı görsənmir. Beləliklə sırf belə bir məntiq yürütmək olar ki, Böyük Xaqanlıq Çinə məğlub olduqdan sonra tarix səhnəsindən silinən türk etnosu yox, köçəri tayfalar ittifaqının dövləti olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Hülya Kendir, Sonay Bayramoğlu, Dost Yay., Ankara, 2002.
2. Carter V. Findley, *The Turks in World History*, Oxford University Press, New York, 2005.
3. Edward A. Thompson, *The Huns*, Blackwell, Oxford, 2002.
4. Gérard Chailand, *Nomadic Empires, From Mongolia to Danube*, Transaction, New Jersey, 2004.
5. Lev N. Gumilev, *Avrasyadan makaleler – 1*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2006.
6. Lev Gumilev, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2004.
7. Otto Maenchen-Helfen, *The World of the Huns, Studies in Their History And Culture*, California University Press, Los Angeles, 1973.

МАШДИ ИСМАЙЫЛОВ*Представительство Фонда Гейдара Алиева**в Турецкой Республике**Политолог**e-mail: mismayilov@gmail.com***ИСТОРИИ ТЮРКОВ В ЭТНОГЕНЕЗЕ ТЕОРИИ ЛЬВА ГУМИЛЕВА**

Исторический взгляд известного специалиста по истории евразийства Льва Гумилева обосновано тенденциями обще научно-философской школы евразийства. В связи с этим его теория этногенеза это системный подход к истории и культуре народов Евразии. В данной статье излагается историческая и этногенетическая динамика турецкого народа в контексте теоретических концепций Гумилева.

MASHDI ISMAYILOV*Representation of Heydar Aliyev**Foundation in Turkey**Politolog**e-mail: mismayilov@gmail.com***A HISTORY OF THE TURKS IN THE LEV GUMILEV'S ETHNOGENESIS THEORY**

Lev Gumilev in his historical teaching referred to general doctrinal theses of classical Eurasianist school. Accordingly, he formulated ethnogenesis theory where he draws systematical approach to the history and culture of the Eurasian peoples. This paper examines historical and ethnogenetical dynamics of the Turkish people in the context of Gumilev's theoretical concepts.

Rəyçilir: dos.Dr.Barış Özdal,t.e.d.İ.M.Məmmədov

Türkiyə Cumhuriyyəti, Uludağ Universiteti "Kamu Yönetimi Bölümü Siyasət Bilimi Ana Bilim Dalı" kafedrasının 05 may 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çara məsləhət görülmüşdür (protokol 09).